

ERHVERVSHISTORIE OG DEN MATERIELLE VENDING

NON-HUMANE AKTØRER I EN MELLEMSTOR FAMILIEEJET VIRKSOMHED

■ LOUISE KARLSKOV SKYGGEBJERG

Kan man skrive erhvervshistorie med udgangspunkt i ting? Det spørgsmål satte jeg mig for at undersøge i forbindelse med historien om A/S Alfenide, der bestod af Dansk Forniklings Anstalt og Dansk Forsølvnings Anstalt (DFA). Det var en typisk mellemstor familieejet virksomhed, der eksisterede i næsten 100 år fra 1880 til 1972, og som bl.a. producerede bestik. I dag har de færreste hørt om fabrikken, men gennem årene har mange spist med dens produkter. Rederiet DFDS og mange restauranter var blandt dens kunder, og sejlede man f.eks. over Storebælt med bilfærgen *Halsskov* fra 1956 eller tog en tur med Oslobåden *Prinsesse Margrethe* fra 1968, spiste man så at sige med DFA.¹ Mange danskere har altså brugt DFA's produkter uden at kende virksomheden.

Virksomhedshistorikere har traditionelt været optaget af at fortælle en virksomheds historie fra et økonomisk og ledelsesmæssigt perspektiv. I de senere år er det bl.a. blevet suppleret med et fokus på det narrative,² mens ting generelt ikke har været i centrum af de virksomhedshistoriske analyser med undtagelse af, når industri- og teknologihistorikere har studeret industriens maskiner, eller når designhistorikere har haft fokus på industriens produkter.³ Men hvad ville der ske, hvis virksomhedernes historie i højere grad blev analyseret med udgangspunkt i materielle aktører som maskiner og produkter frem for med udgangspunkt i økonomiske nøgletal, strategier og markante personer? Kan et fokus på tingenes *gøren*⁴ inspireret af *den materielle vending* kort sagt supplere de gængse erhvervshistoriske analysestrategier og forklaringsmodeller? Det var de

1 Jf. brochure for servicer i sølvplet og rustfrit stål til skibsbrug. Historien om A/S Alfenide bygger på et usorteret privatejet arkiv, hvoraf dele muligvis vil blive overdraget til Designmuseum Danmark og Rigsarkivet. Sidstnævnte har allerede arkivalier fra virksomheden (1208 Dansk Forsølvningsanstalt). En del af dette materiale er også gennemgået, men det danner ikke grundlag for artiklen her.

2 Se f.eks. Hansen: 'Organizational Culture', 920-953.

3 Se f.eks. Hyldtoft: *Teknologiske forandringer*; Hyldtoft og Johansen: *Teknologiske forandringer*; Nilsson: *Forbrug og produktion af industrivarer*; Dickson: *Dansk Design*.

4 Se f.eks. Damsholt og Simonsen: 'Materialiseringer', 9-38.

spørgsmål, jeg tog udgangspunkt i, da jeg gik i gang med at skrive DFA's historie, og hvad det nærmere vil sige, vender jeg tilbage til.

Da jeg begyndte at studere de efterladte arkivalier og genstande fra DFA, var jeg altså sporet ind på idéen om at kigge efter ting, der havde haft en særlig betydning for virksomhedens historie, og i min læsning af kilderne var der tre typer genstande, der endte med at skille sig særligt ud. Den ene var produkterne, særligt skeer, den anden var produktionsmaskinerne, især presserne, mens den tredje var råmaterialerne, særligt det rustfrie stål. Jeg valgte derfor at sætte disse ting i centrum i stedet for at fortælle historien om virksomheden med udgangspunkt i de aktører, en historiker normalt ville have haft fokus på som f.eks. ejerlederne og den præmierede industrielle designer. Som et resultat af det valg fortællers historien om virksomheden i det følgende fra fire vinkler: først med udgangspunkt i et kronologisk begivenhedsforløb og dernæst med udgangspunkt i skeerne, presserne og det rustfrie stål. Valget af materielle hovedaktører i historien kunne have været et andet, men er ikke tilfældigt. DFA producerede f.eks. langt flere forskellige skeer end gafler, presserne var de dyreste og vigtigste maskiner på fabrikken, og det rustfrie stål blev det dominerende råmateriale i efterkrigstiden.

A/S ALFENIDE

En traditionel kronologisk historie om virksomheden kan fortælles således: I 1880 blev Dansk Forniklings Anstalt grundlagt i København. Virksomheden, kaldet Nikkelmøllen, begyndte efter nogle år også at forsøve, og ejerlederen Hakon Møller fik oparbejdet et fast kundesegment bestående af hoteller, restauranter, rederier, hospitaler o.l. ved at fremstille holdbare servicer, der kunne tåle et stort slid. I 1899 blev firmaet omdannet til aktieselskabet A/S Alfenide bestående af Dansk Forniklings Anstalt og Dansk Forsøvnings Anstalt, forkortet DFA. Virksomhedens formål var at drive tilvirkning af metalvarer, forsøvn og fornikling og al i forbindelse dermed stående fabrikation og handel. I 1902 blev virksomheden solgt til Johan Hansen, der overdrog ledelsen til sin søn, der langt senere gav den videre til den ene sønnesøn.

DFA fremstillede en række bestik samt korpus til brug på hoteller, skibe og hos andre erhvervskunder samt til salg gennem guldsmede og isenkræmmere til brug i private hjem. Korpus er ting som kander og skåle, hvis hovedbestanddel (korpus) er en metalplade, som formes.⁵ I et jubilæumsskrift fra 1955 kunne man i en fotoserie følge fremstillingen af en kaffekande i sølvplet og en spiseske i rustfrit stål i designet Dansk Standard nr. 10 lige fra stålpladen blev klippet ud, til skeen som sidste led i produktionen blev kontrolleret for fejl. Bestikket var tegnet af konkurrenten Einar Cøhr i samarbejde med en hospitalsinspektør og var særligt beregnet til institutioner som f.eks. sygehuse. De to produkter repræsenterede

5 Se *Ordbog over det Danske Sprog*.

Af en reklame fra 1948 fremgik det, at bestik fra DFA var gennem op til 40 processer, hvor det blev formet, præget og overfladebehandlet. Her hugges overflødigt materiale væk, før skeen formes. De mange processer hang sammen med den høje kvalitet, som man lagde vægt på hos DFA. Den var kunderne ikke nødvendigvis villige til at betale for, da der kom billigere (udenlandske) bestik på markedet. Foto: Privateje.

bredden i fabrikkens produktion og viste et fokus på både æstetik og tingenes praktiske brug. Virksomheden blev til stadighed udvidet og beskæftigede ved 75 års jubilæet i 1955 omkring 130 mand. Virksomhedens produkter vandt medaljer på flere udstillinger, ikke mindst efter at Johan Hansens anden sønnesøn, Aage

Helbig Hansen, blev tilknyttet fabrikken som tegner og reklamechef fra 1939. Senere indgik han også i direktionen.⁶

I 1972 måtte virksomheden dreje nøglen om. Den håndværksprægede familievirksomhed havde ikke kunnet klare sig i konkurrencen med nye masseproducerede bestik og i en situation med voksende konkurrenceudsættelse på et internationalt marked. Man havde i en årrække forsøgt at gøre virksomheden rentabel ved at skære i sortimentet, sætte priserne op, indsnævre kundesegmentet og udvikle nye varer, men likviditeten var et problem, og pengene rakte ikke til nødvendige investeringer i nye maskiner.⁷

Denne historie ligner i udgangspunktet tusindvis af andre danske små og mellemstore virksomheders historie og er dermed et eksempel på en generel udvikling inden for dansk industri, hvor nogle virksomheder i efterkrigstiden formåede at øge deres produktivitet gennem automatisering og generelt klarede sig godt på et mere og mere liberaliseret internationalt marked, mens andre bukkede under.⁸ I det følgende vil jeg kigge nærmere på DFA's historie, der altså konkretiserer nogle samfundsmæssigt betydningsfulde udviklingstræk i dansk industri i de knap 100 år, virksomheden eksisterede.

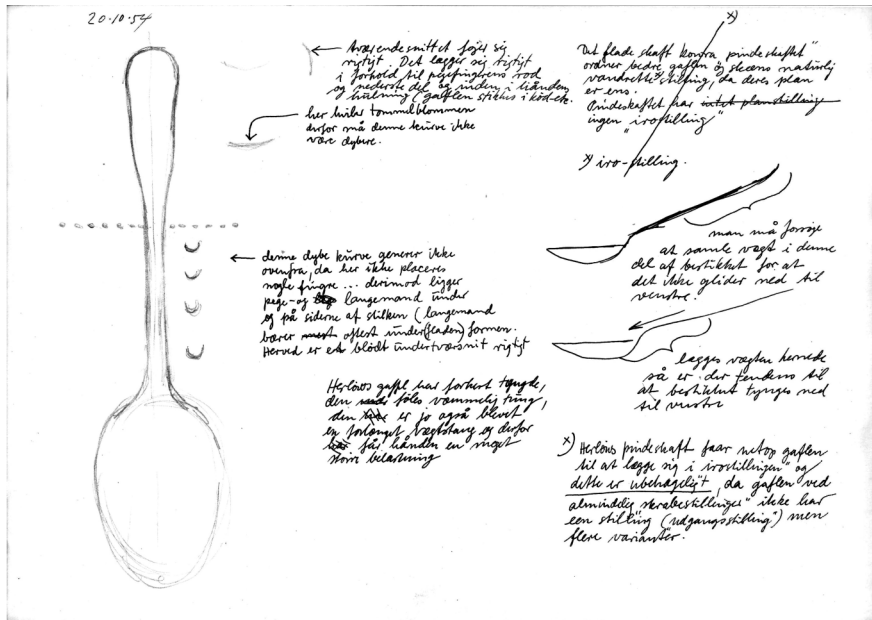
“VIRKELIG TIL AT SPISE MED”

Som nævnt ønskede jeg inspireret af *den materielle vending* at sætte fokus på materielle aktører og kort sagt at kigge efter tingenes *gøren* i historien om DFA. Den følgende analyse af et af fabrikkens produkter, skeer, er et resultat deraf. Konkret var afsættet aktør-netværkteoriens fokus på uprætentiose ting, som vi sjældent lægger mærke til, og ikke mindst dens blik for såkaldte *non-humane aktører*. Begrebet er omdiskuteret, men dækker her over opfattelsen, at ting *gør* noget, altså at de *gør* en forskel i forhold til, hvad der ellers ville være sket. Det formuleres lidt forskelligt hos forskellige forfattere. Teknologihistorikeren Ruth Schwartz Cowan talte f.eks. i begyndelsen af 1980'erne om, at redskaber ikke er passive, men er noget, der *gør* visse handlinger mulige og andre umulige, og dermed er vores

6 Jf. Jubilæumsskriftet A/S Alfenide: *75 Aars Jubilæum. A/S Alfenide • Dansk Forsøvnings Anstalt. Specialfabrik for fremstilling af bordservicer i sølvplet og rustfrit staal*, København: A/S Alfenide 1955; to tekster om DFA's historie skrevet i anledning af hh. 60 års (1940) og 75 års jubilæet (1955 – ifølge påtegning skrevet af Oscar Møller); en utrykt historisk beskrivelse af virksomheden med titlen ”Møllen”, formodentlig fra 1955; *Den gamle fabrik, et causeri* af Bendix Bech-Thostrup (formentlig fra 1955); pressemateriale/presseklip i anledning af 75 års jubilæet samt *Love for Aktieselskabet Alfenide* vedtaget 31/5 1899 og senest ændret 25/4 1919. Vedrørende bestikket Dansk Standard se *Nyt tidsskrift for Kunstindustri* 8, 1929, 123 og 'Meddelelse fra Dansk Standardiseringsraad', *Ingeniøren* 7, 1931, 83-87. Jf. også Lützen: *Arvesølvet*.

7 Se kundebrev 10/3 1972, likvidationsregnskabet juli 1974, referater fra bestyrelsesmøder og mandagsmøder (=direktionsmøder) fra midten af 1960'erne samt materiale fra Foreningen af Kniv- og Staalbestikfabrikanter i Danmark fra 1950'erne og 1960'erne. Jf. også note 30.

8 Se f.eks. Hylldtoft og Johansen: *Teknologiske forandringer*.

Der lå mange overvejelser bag det bestik, som blev fremstillet hos DFA. Designeren Aage Helbig Hansen gik op i at skabe bestik, der ikke blot var pænt, men også rart at bruge. Prøv selv at mærke forskellen på at spise med forskellige bestik. Er balancen den rigtige? Er det rart at holde ved? Er det nemt at få maden transporteret fra tallerknen til munden? Tegning af Aage Helbig Hansen: Privateje.

redskaber med til at definere og begrænse de måder, som mennesker kan handle på. Hendes egen forskning drejer sig f.eks. om husholdningsteknologi og dens sammenhæng med husarbejdets fordeling blandt familiens medlemmer.⁹ Antropologen Daniel Miller, der studerer ting og forbrug og er en af hovedskikkelserne i *den materielle vending*, formulerer det som "things do things to us, and not just the things we want them to do".¹⁰ Generelt er de teoretikere og praktikere, der er knyttet til eller bare inspireret af *den materielle vending* optager af "hvad det materielle gør i verden, og hvordan det materielle gøres".¹¹ Et eksempel er en anden af hovedskikkelserne, Bruno Latour, der bl.a. har skrevet om hotellernes tunge nøglelevedhæng, dørlukkere, selealarmer og andre materielle aktører, som vi sjældent lægger mærke til. Et af hans forslag til analysestrategi er at prøve at nedskrive det arbejde, som andre menneskelige og materielle aktører skulle have udført, hvis disse ting ikke var der.¹²

9 Cowan: *More Work for Mother*, 9.

10 Miller: *Stuff*, 94.

11 Damsholt og Simonsen: *Materialiseringer*, 13.

12 Latour: 'Technology is society', 103-131; Jim Johnson (pseudonym for Bruno Latour): 'Mixing Humans', 298-310; Latour: 'Where Are the Missing', 225-258. Se også Sayes: 'Actor-Network Theory', 134-149.

I analysen af skeerne hos DFA tog jeg mere præcist udgangspunkt i spørgsmålet om, hvorvidt de skeer, som DFA producerede, virkede. Spørgsmålet virker måske underligt, men inspireret af Marianne de Laet og Annemarie Mols analyse af en vandpumpes *fluiditet* vil jeg hævde, at en del af de problemer, der førte til DFA's storhed og fald, skyldtes problemer med produkterne, her eksemplificeret ved skeen. En ske er ikke bare en ske. Den har flydende grænser og skal virke på mange måder for at bidrage til at skabe en succesfuld virksomhed. I begrebet *fluiditet* ligger bl.a., at der er "many grades and shades of 'working'; there are adaptations and variants". Spørgsmålet om, hvorvidt en ting virker eller ej er altså ikke et binært spørgsmål, der kan besvares med et simpelt ja eller nej.¹³

For det første skulle de skeer, som DFA producerede, rent faktisk kunne bruges som ske. De måtte ikke være for bløde, som problemet var med kaffeskeerne til DFA's stel nr. 65,¹⁴ og de måtte ikke have en facon, der vanskeliggjorde spisning ligesom et af konkurrenternes produkter, Arne Jacobsens kendte bestik til SAS Royal Hotel. Det holdt hotellet efter sigende op med at bruge, fordi gæsterne klagede over blå mærker på fingrene og kød- og melboller, der trillede af suppeske-
en.¹⁵ Ikke alle de moderne bestik, der kom på markedet i 1950'erne, var lige lette at spise med og i hvert fald anderledes at bruge end traditionelle bestik.

Fra DFA er der bevaret færdige produkter, emballage, fotos, tegninger samt eksempler på de næste skridt i processen frem mod produktionen af en ske, f.eks. papmodeller af forslag til bestik og prøvemodeller i metal, også af bestik, der aldrig blev sat i produktion. På den måde er det muligt at følge designeren Aage Helbig Hansens forsøg med forskellige faconer på skeernes skaft og laf, altså den skålformede del af skeen. Han ønskede at skabe bestik, der var godt at bruge og gik meget op i forholdet mellem skeen og dens brugere. Af Helbig Hansens tegninger fremgår det f.eks., at han var optaget af, hvordan bestikket fungerede sammen med hånden, om sovsen kunne ligge på gaflen, om hvordan gaflen og tallerkenen spillede sammen o.l. På en tegning fra 1965 skrev han: "Kan man dog ikke forme et helt nyt og naturligt bestik?"¹⁶

Om designeren selv blev tilfreds med resultaterne i den retning, vides ikke, men i brochurerne for DFA's bestik blev der ofte slået på, at tingene var formgivet til brug. Om bestikket Jubilé fra 1955 hed det f.eks. i en brochure, at "for at kunne bedømme og vurdere JUBILÉ 75 skal De tage hver enkel Del i Haanden. De vil da mærke, hvor genialt det er udformet i Størrelse, Vægtfordeling og Linier – det er formet til at ligge godt i Haanden, for det har sit Tyngdepunkt fordelt paa rette Maade og virker derfor lettere end sin Vægt [...] Skeen har en behagelig Afrunding

13 de Laet og Mol: 'The Zimbabwe Bush Pump', 225-263. Citat s. 225.

14 Brev til DFA fra repræsentant Sv. Andreasen 10/2 1967.

15 To udaterede avisudklip fra B.T. med overskrifterne "Pas på næsen" og "Skån os for blå mærker". Sidstnævnte henviser til en spiseoplevelse for B.T.s medarbejder 31/8. Året er formentlig i begyndelsen af 1950'erne.

16 Citatet er fra en tegning dateret 28/5 1965.

og Dybde, ligger naturligt i Haanden, skærer ikke i Fingrene, og Tommelfingeren hviler og støtter paa en rar og naturlig Maade".¹⁷

Der blev også reklameret med, at DFA's bestik i rustfrit stål var lette at rengøre. Blandt DFA's store kunder var hospitaler og plejehjem, og for den type kunder var det afgørende, at de producerede skeer var hygiejniske og nemme at rengøre, men det satte den enkelte husmoder selvfølgelig også pris på. I en brochure for bestikket Margrethe hed det som et af salgsargumenterne: "De skal ikke tænke paa Pudsning, det er smukt, blot De tørrer det godt af efter Opvasken".¹⁸

En anden måde, skeen skulle virke på, var, at den skulle være holdbar og ikke skulle af. Generelt producerede DFA kvalitetsprodukter, og nogle af de klager, som sælgeren oplevede over plettede og afskallede skeer, viste sig at skyldes, at kunder brugte skeerne forkert og f.eks. vaskede skeer i sølvplet op med opvaskepulver. Man prøvede at opdrage kunderne, men enten nåede informationen ikke ud, eller også blev den ikke læst og forstået. Opvaskemaskiner og nye former for opvaskepulver ændrede netværket af aktører omkring skeerne på en måde, så de ikke længere virkede trods kvalitet i produktionen. Det var et problem for en virksomhed, hvor kvalitet spillede en stor rolle både som en del af selvforståelsen og som et centralt salgsargument.¹⁹

Skeen skulle også fungere i forhold til gældende normer og mode hos slutkunderne. Det kunne godt være, at rustfrit stål var moderne i visse kredse, men det duede ikke med skeer, der var stemplet "rustfrit stål", når kunderne f.eks. var hoteller, der gerne ville have at deres kunder troede, de spiste med sølvskeer. Det var netop et problem i forhold til nogle af hotelkunderne, at bestik nr. 65 var stemplet, så man kunne se, det var af rustfrit stål. De oplevede, at deres gæster ind imellem diskuterede, om det var sølv, for ved en bestemt belysning kunne det være svært at se forskel.²⁰

Mode handler ikke kun om materialer, men også om udseende. I et jubilæumsskrift fra 1955 slog man på, at virksomhedens formgivning var præget af "en sund balance mellem det uskønne, men salgbare, og det artistiske, men usælgelige". Dette balancepunkt kaldte man for "god brugskunst".²¹ På den måde var DFA en typisk kunstindustriel virksomhed, der generelt fulgte de skiftende moder lige fra skønvirke til funktionalisme.

Kvalitet forbinder vi med noget positivt, men at ville producere et attraktivt kvalitetsbestik viste sig ikke altid at virke. Da DFA f.eks. solgte bestik til brug i Legoland, var der så stort et svind på en enkelt sæson, at man måtte gå over til engangsservice i cafeteriet, og efterfølgende efterspurgte kunden et billigere be-

17 Brochure for Jubilé 75 med prisliste fra februar 1958.

18 Formuleringen er fra en brochure, hvori der ligger en prisliste fra november 1954.

19 Se breve fra Sv. Andreasen 29/3 og 26/7 1971.

20 Brev fra Sv. Andreasen den 16/4 1969.

21 A/S Alfenide: 75 Aars Jubilæum.

stik.²² Kvalitet var og blev dog noget, man hos DFA gik meget op i, og begrebet går igen som et nøglebegreb i markedsføring, jubilæumsomtaler o.l. I flere breve til Centralforeningen for Danmarks Isenkræmmere skrev DFA f.eks. i slutningen af 1950'erne harmdirrende om, hvordan man også hos isenkræmmere med det såkaldte pil-mærke²³ "mere og mere møder Stabelvarer af ganske upassende Kvalitet". Man henviste til, hvordan tynde varer i tin tidligere havde ødelagt salget af tinvarer i god kvalitet, og hvordan 2-tårnet sølvplet havde været til ubodelig skade. Man frygtede, at det samme kvalitetstab var ved at ske for rustfrit ståls vedkommende og skrev bl.a. til foreningen:

Vi i DFA prøver stadigvæk som sagt at levere Kvalitetsvarer, men en skønne Dag tvinges vi ogsaa til at gaa med i Legen og deltage i den almindelige Opløsning af Kvalitetsbegrebet, hvis ikke man fra kompetent Side støttes for at holde Kvaliteten højt [...] Man maa forstaa, at prima rustfrit Staal koster ca. Kr. 11,00 pr. Kg. i de Kvaliteter, vi anvender, hvorimod man kan faa Staal i ringe Kvaliteter, der kun koster omkring det halve. Naar samtidig Cohrs og vore Varer vejer til, er det nemt at forstaa, at vi aldrig kan konkurrere, og saa har vi Spillet gaaende.²⁴

En ske, der virkede, skulle også have den rette varighed. Den måtte ikke være så længe i sortimentet, at den blev usælgelig, men den måtte heller ikke gå ud af produktion eller blive ændret for tidligt, så kunderne ikke kunne supplere deres bestik. Bestikket Pil blev markedsført med omtalen af dets syv dyder: uopslidelighed, skulle ikke pudses, var ikke dyrt, der var tænkt på orden i skuffen, ingen løse knivklinger, et udseende beskrevet som "formens og Staalets Skønhed" og ikke mindst med, at det var et samlemønster, som aldrig ville udgå! Bestikket omfattede op til 85 dele, herunder en række særlige skeer som syltetøjs-, senneps-, ragout- og spejlægskeer. Ikke mindre end 20 forskellige slags skeer var det blevet til, så det var mange varenumre, man forpligtede sig på, hvis bestikket i sin fulde udstrækning altid skulle kunne købes.²⁵

Da DFA i slutningen af 1960'erne tog det såkaldte perlebestik ud af produktion, næsten inden produktionen var begyndt, og inden en kunde havde fået leveret det hele, beklagede sælgeren sig. Det syntes han ikke, at DFA kunne lægge navn til. Også sortimentsindskrænkninger påpegede han det problematiske i, da der blev fjernet dele fra Dansk Standard bestikket. Han var bestemt heller ikke glad, når varer ændrede sig, f.eks. da kniven til bestik nr. 65 kom i en lidt ændret form.

22 Brev fra Sv. Andreasen 19/8 og 20/11 1970 samt 18/2 og 10/9 1971.

23 Pilmærket, alkymikernes gamle symbol for jern, blev indført af Centralforeningen for Danmarks Isenkræmmere i 1920'erne og markedsført som et kvalitetsmærke, jf. Pedersen: *300 år*, 61-62.

24 Brev til Centralforeningen fra 1957.

25 Se reklamefolder for Pil 11 samt brev til isenkræmmerne i 1953 og annonce fra 1953.

Det var ikke noget, de kunder, der ville supplere deres bestik op, var glade for. Væ-
righed var en nøgleparameter.²⁶

Skeen skulle også virke i produktionsprocessen. Da skeer i rustfrit stål kom
frem i begyndelsen af 1930'erne, gik det hårdt ud over maskineriet hos DFA, og
først da man fik investeret i nye presser, kom produktionen igen til at virke. I ud-
viklingen af nye bestik var der således en stadig hensyntagen til, hvad der var mu-
ligt i produktionen. Hastighed var også en faktor. Skeen skulle kunne produceres
og leveres relativt hurtigt efter afgivelse af kundeordrer, så kunderne ikke miste-
de tålmodigheden og annullerede ordren, hvad DFA til tider oplevede. Sælgeren
påpegede flere gange problemer med at levere hurtigt nok, ikke mindst når han
fra kunderne fik stukket i næsen, at store konkurrenter som f.eks. Cohr kunne le-
vere hurtigt og ubegrænset.²⁷

For at virke skulle skeen også kunne sælges rent praktisk. DFA udviklede bl.a.
en bil, som repræsentanten kunne have varer i til fremvisning, og man arbejdede
også med brochurer, emballagens udseende samt reklameopstillinger til buti-
ksvinduer. Gik man f.eks. en forårsdag i 1952 forbi isenkræmmer Henrik Fog i
Gentofte, kunne man i vinduet se en kæmpe udgave af spiseskeen Pil. Disse kæm-
peskeer var blikfang for det nye bestik. Det var DFA, der havde udarbejdet alt ma-
terialet til udstillingsarrangementet i isenkræmmerens vindue.²⁸

Endelig skulle skeen have den rette pris i forhold til konkurrerende skeer på
markedet. I fabrikkens sidste leveår blev sælgeren ved med at spørge efter et bil-
ligere bestik i sortimentet. Det ønske var ikke nødvendigvis let at efterkomme.
Prisen skulle nemlig også være rigtig i forhold til produktionsprisen. Da virksom-
heden oplevede økonomiske problemer i 1964, kiggede man på sortimentet. Hvad
skulle gå ud af produktion? Hvad kostede de enkelte varer egentlig at producere?
Og skulle man lade guldsmedene – og måske også isenkræmmerne – udgå som
kunder? Af de 1.814 ting i sortimentet var der kun blevet solgt 886 i 1963, og af
dem var langt under halvdelen solgt i et sådant antal, at de ved normal produktion
blev omsat inden for et år. Kun 5 af dem var solgt i over 10.000 stk. Alt i alt viste
analysen, at med de priser, der havde været gældende, var der et underskud ved
produktion og salg. Det virkede i sagens natur ikke.²⁹

Der blev skåret i sortimentet, priserne blev sat op, den omrejsende repræsen-
tant til guldsmedene blev sagt op, der blev kigget på arbejdsgangene, og man satte
gang i udviklingen af nye varer, ikke mindst et nyt billigt bestik i rustfrit stål. Det
nye bestik var tænkt som et hotelbestik, og det viste sig da også, da man gjorde

26 Se f.eks. breve fra Sv. Andreasen den 14/10 1968 og 3/4 1970.

27 Se f.eks. brev fra repræsentant 15/11 1945 underskrevet "junior" (formentlig Aage Helbig
Hansen). Se også sammes tegninger af bestik.

28 Se brev til isenkræmmerne fra 1953, A/S Alfenide: *75 Aars Jubilæum* samt fotos af butiks-
vinduer og skitser til reklamer.

29 Se salgsopgørelse fra 22/6 1964, referat af bestyrelsesmøde 29/6 1965 og brev fra Sv. An-
dreassen 15/12 1966. Jf. også note 30.

status over året 1966, at det havde solgt godt til restauratører o.l. Det havde det derimod ikke hos isenkræmmerne, da sortimentet inden for mønstret var for lille til de private forbrugere. Man overvejede at udvide sortimentet og investere i nye bestikværktøjer, hvis sælgeren mente, at interessen ville være stor nok. Det mente han ikke med henvisning til de mange billige udenlandske bestik, der var kommet på markedet.³⁰

Historien om DFA fortalt med skeen i centrum viser, at historien om produkterne er langt mere kompleks, end det som regel fremgår af den virksomhedshistoriske litteratur. Skeerne hos DFA indgik i et komplekst netværk af både humane og non-humane aktører, og de skulle virke på mange måder for at være en succes. Det var ikke nok at være designet efter tidens mode af en designer, der gik op i, at de var gode at bruge. De skulle også fungere i produktionsprocessen, på markedet, hos kunderne og i forhold til nye aktører som f.eks. nye vaskepulvere.

”EN MEGET FØLSOM PRESSE”

For at DFA's skeer skulle virke, skulle der også være passende maskineri at producere dem på, og den følgende fortælling om DFA har en af maskintyperne, presserne, i centrum. Presser er maskiner, der udøver et tryk. Man kan dele dem op i hydrauliske og mekaniske, og sidstnævnte kan yderligere deles op i en lang række typer, hvoraf excenterpressen er den mest almindelige. Typerne afspejler forskellige måder at konstruere presser på for at opnå et større eller mindre tryk.³¹

Presserne hos DFA blev især brugt til plastisk formgivning af metaller, og maskinerne var så vigtige i produktionen, at der på fabrikken i efterkrigstiden var en hel afdeling kaldet presseriet med mange forskellige typer presser, bl.a. placeret i en 55 meter lang pressehal. En stor knæledspresse med et tryk på 600 tons blev f.eks. brugt til prægning af bestik, mens de mindre excenterpresser på ned til 15 tons blev brugt til ”lettere Udhug i Opdybning af Skelaffer etc.”. En friktionspresse på 250 tons blev brugt til ”Forpres og Mellempres og i visse tilfælde Prægning”, og en trækpresse blev brugt til ”Optræk af Korpus”. Der var altså tale om maskiner, der blev brugt til en lang række forskellige operationer. Generelt tog presseriet, der også havde enkelte andre maskiner som f.eks. en gaffelfræsemaskine, sig af arbejdsopgaverne presning, prægning, valsning, trækning og udhug i processen fra metalplade til produkt.³²

Hos DFA var presserne et eksempel på ting, der ofte var til stede i virksomheden i årtier. Det skyldes bl.a., at det var store investeringer, og så var de vanskelige

30 Se referater fra mandagsmøderne fra 29/9, 5/10, 12/10 og 26/10 1964, rapport til bestyrelsesmødet 8/10 1964, investeringsplanen for indkøb af maskiner (foreligger på mødet 7/12 1964), bestyrelsesmødereferat 6/6 1967 og breve fra Sv. Andreasen 14/6 1967 og 20/7 1969.

31 www.denstoredanske.dk, opslag presse 4/12 2014.

32 Jf. ”Den røde Traad gennem D.F.A.” fra 25/8 1944 (skrevet af Oscar Møller) og A/S Alfenide: *75 Aars Jubilæum*.

at flytte. Sammen med pressernes relativt store pladsbehov gjorde det også presserne til et eksempel på maskiner, som påvirkede og blev påvirket af virksomhedens fysiske rum.

I årene omkring år 1900 lå DFA på Købmagergade ved Rundetårn. Der var en ret begrænset maskinbestand, da lokalerne var for små til, at man kunne få plads til flere og større maskiner. Man havde f.eks. kun en enkelt håndsvingspresse. Det begrænsede antal maskiner betød, at man af bestik måtte nøjes med at fremstille kageskeer, strøskeer, sauceskeer, kompotskeer o.l. nærmest som håndarbejde. Værkstedsforholdene blev senere beskrevet som værende som i en stor sølvmedje. Omkring 1906 blev fabrikken udvidet, og der blev plads til flere maskiner, heriblandt en 160 tons friktionspresse, der gjorde virksomheden i stand til at fremstille mere bestik og udføre presset arbejde i korpus i større omfang. Man kunne nu fremstille bestik fra bunden og mere rationelt.³³

I 1920'erne var det galt med pladsforholdene igen, og i 1929 flyttede virksomheden til Frederiksberg. Flere konkurrenter måtte dreje nøglen om under den økonomiske krise, og derfor var det muligt for DFA at købe maskiner og værktøjer til gode priser. Det betød, at kun få af de eksisterende maskiner blev flyttet med. Fabrikkens stolthed, den store friktionspresse, var ved at være slidt op, bl.a. overanstrengt af den begyndende fremstilling af stålbestik, som det blev beskrevet i et tilbageblik ved fabrikens jubilæum i 1955.³⁴ Hos konkurrenten Cohr reklamerede man i 1929, samme år som DFA flyttede, med, at man havde investeret i en ny presse. Det viser, hvor vigtigt et værktøj presserne blev anset for at være i den type virksomheder.³⁵

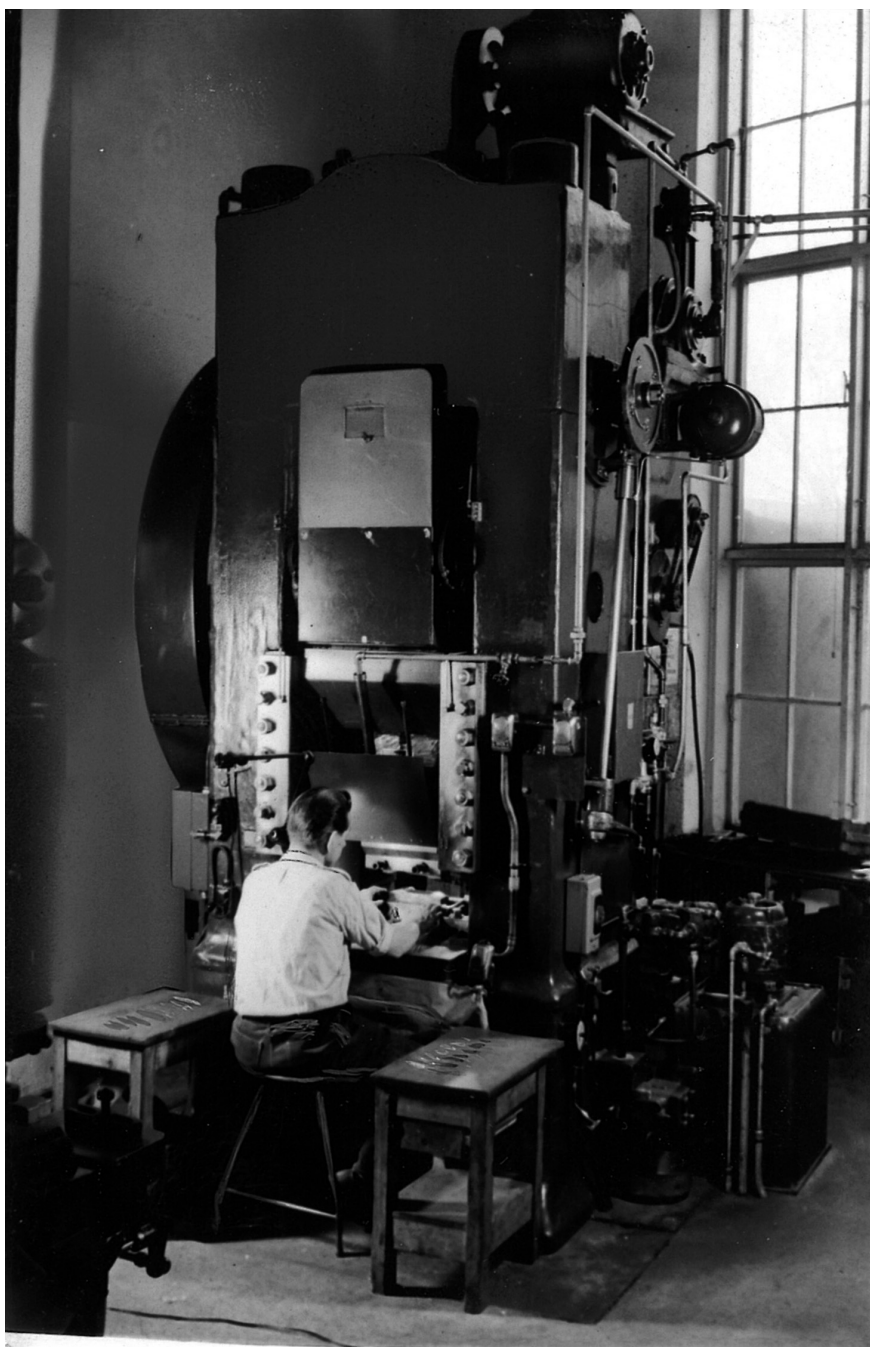
Pressernes optræden i reklamer var også et udtryk for tidens maskinbegejstring. Da et nyt kunstindustrielt tidsskrift kom på gaden i 1928, bragte det snart en artikel om Georg Jensens Sølvmedie. Heri hed det bl.a., at en kunstindustriel genstand skulle være billig, og

For at opnaa dette Resultat maa vi tage vor bedste Ven, *Maskinen*, til Hjælp. Her staar vi til Trods for vor Tids enorme Kendskab til og Omgang med Maskiner kun ved Begyndelsen; thi Kunstneren, der nødvendigvis maa skabe Tingen, kender ikke Maskinen tilstrækkeligt endnu. Eet er givet: Man kan *ikke* efterligne det gamle Haandværk, naar man vil bruge Maskinen. Det var det, Fabrikanterne troede, og saa fik vi den Syndflod af Maskinrædsler, der en Tid næsten oversvømmede alt. Nej, Maskinen er mere fordringsfuld end som saa. Den kræver det nøjeste Kendskab til dens Væsen og Teknik, ja mere end det, den kræver en saadan Forstaaelse og Indlevelse fra Kunstnerens Side, at den store Maskinhal med de drønende Presser og snurrende Hjul øver en ligesaa inspirerende Indflydelse som Stilheden og Poesien i det lille lavloftede Værk-

33 Jf. note 6.

34 Jf. note 6.

35 Reklame for Cohr fra august 1929, formentlig fra *Guldsmedbladet*.

Presserne var de vigtigste maskiner hos DFA, men fremkomsten af det hårde rustfrie stål sled på dem og krævede kraftigere typer. Den store knæledspresse fra Bliss var en stor investering og fabrikkens stolthed. Ved jubilæet i 1955 blev den beskrevet som en kæmpepresse beregnet specielt til at fremstille bestik i rustfrit stål. Foto: Privateje.

sted, hvor Mesteren sad bøjet over sit Arbejde med alt sit snurrige Værktøj spredt omkring sig. Først saa har vi tæmmet Maskinen og hindret, at den gør sig til Herre over os.³⁶

I 1933 investerede DFA igen i en stor presse, nu en 600 tons knæledspresse til en pris af 24.000 kr. Den blev senere beskrevet som en meget følsom presse, de skulle lære at kende, men som derefter var til værdifuld nytte i mange år trods mange og dyre reparationer. I 1941 måtte man f.eks. betale A/S Atlas næsten 10.000 kr. for en delvis fornyelse af den. Det var den stadigt stigende efterspørgsel efter varer i rustfrit stål og ønsket om at kunne fabrikere skeer og gafler i materialet på en tilfredsstillende måde, der var årsagen til den nye investering i knæledspresen. I midten af 1930'erne blev der bl.a. købt et par excenterpresser, og i 1935 toppede den samlede værdi på DFA's maskin- og inventarkonto med 90.862 kr. svarende til godt 3 mio. kr. i dag. I 1942 investerede man i en ny friktionspresse til brug ved forpresning af bestik. Den blev købt hos A/S Dansk Pressefabrik, der havde specialiseret sig i mekaniske presser til brug ved massefabrikation.

DFA fortsatte med at lave flere og flere varer i rustfrit stål, og det betød, at der igen måtte en stærkere presse til. I 1949 investerede man i en 800 tons amerikansk knæledspresse fra Bliss samt en ny trækpresse på 225 tons, bl.a. fordi man vurderede, at risikoen for fabriktionsstandsninger på grund af nedbrud på de eksisterende presser var blevet for stor. Den nye store presse var ikke nem at få på plads, men krævede både en udvidelse af presselokalet og støbning af et nyt fundament, da pressen vejede 25 tons. I alt var udgifterne til maskiner i 1949 store, hele 245.000 kr. havde man i løbet af året brugt på nye maskiner, motorer og elektriske installationer, og ved årets udgang toppede værdien af maskiner og inventar på ny med en regnskabsmæssig værdi på 194.553 kr. svarende til knap 4 mio. kr. i dag. Der blev købt en enkelt 100 tons presse i 1954, men generelt blev Bliss pressen den foreløbige kulmination på fabrikkens maskinelle udvikling, der var begyndt med håndsvingspressen og en lille dampmaskine, der gav kraft til slibemaskiner o.l.³⁷

I midten af 1950'erne blev fabrikkens maskinpark omtalt som stor og moderne, men det blev den ikke ved med at være. Et tiår senere meddelte fabriktilsynet, at DFA's excenterpresser ville være ulovlige fra 1973 med brug af åbne værktøjer. Man havde kort sagt forældet maskineri. Man søgte om dispensation og undersøgte, hvad ombygninger af eksisterende maskiner og nye presser kostede, men investeringen blev ikke foretaget.³⁸

³⁶ Møller: 'Erfaringer', 89-95.

³⁷ Jf. note 6, lister over investeringer i maskiner i perioden 1902-1949 og specifikationer af Maskin- & Inventarkontoen i regnskaberne. Vedr. Dansk Pressefabrik se Henriksen: 'Jernindustriens Arbejdsmaskiner', *Ingeniøren*, 4.1.1939 samt Schiott: *Dansk Pressefabrik*.

³⁸ Se kataloget "Servicer i Sølvplet og rustfrit Staal til Hoteller - Restaurationer - Rederier og Institutioner" samt mandagsmødereferat 24/10 1964 og 23/1 1967.

I det hele taget lagde man planer for indkøb af nyt maskineri i midten af 1960'erne. Da man drøftede en redningsplan for den økonomisk trængte virksomhed i 1964, diskuterede man en maskinplan med forslag til køb af nye maskiner til erstatning for udtjente maskiner suppleret med indkøb af nye typer produktionsfremmende maskiner. I planen indgik blandt en mængde andre maskiner tre presser: en trækpresse og en friktionspresse til presseriet samt en svingpresse til brug hos værktøjsmagerne. Problemet var bare, at investeringer i maskiner var vanskelig, når likviditeten var stram. Det blev anslået, at de nye maskiner ville koste ca. 600.000 kr., men at man formentlig ville kunne købe nogle af dem brugte. I ledelsen diskuterede man behovet for hver enkelt maskine og mente, at maskinplanen skulle indgå i drøftelserne om firmaets målsætning, for maskinvalget hang selvfølgelig sammen med, hvilke produkter der skulle sættes på. Samtidig havde man svært ved at se planen effektueret, når fabrikkens økonomi var så trængt. Det var dog også svært ikke at gøre noget. Virksomhedens trækpresse fra 1892 trængte f.eks. til reparation, og i 1965 knækkede broen på den. I 1966 måtte man afslå at give tilbud på et nyt bestik til SAS, fordi man ikke, trods positive testresultater, havde fået investeret i automatslibemaskiner. Fornyselsen af maskinparken blev kort sagt aldrig til noget.³⁹

Bliss pressen vedblev til fabrikkens lukning i 1972 med at være den største presse på fabrikken. Det var også den mest værdifulde, da maskinerne blev sat til salg efter lukningen. Den store presse var dog på det tidspunkt i stykker og skulle gennem en større reparation, før den ville kunne genopstilles et andet sted. Den endte med at blive solgt for 24.000 kr. svarende til ca. 160.000 kr. i dag. Den store tunge maskine var dog ikke nem at få ud af fabriksbygningen, der blev beskadiget ved flytningen.⁴⁰

Alt i alt var presserne hos DFA både en stolthed og et smertensbarn. De bragte på flere måder fortiden med ind i nutiden. Da rustfrit stål blev moderne, gav presserne problemer, fordi de var tilpasset arbejdet til fortidens materialer og blev ødelagt af at skulle håndtere det hårdere rustfrie stål. Senere gav de problemer, fordi de passede til fortidens lovgivningsmæssige krav og ikke fulgte moderne standarder. De var også et udtryk for fortidens rumlige og økonomiske muligheder og prioriteringer. Presserne krævede kort sagt både penge og plads, og var der først investeret i en presse, så levede man med den i årtier, uanset at verden omkring presserne forandrede sig, og uanset at maskinerne blev mere og mere slidte og umoderne. Med filosofen Michel Serres kan man konstatere, at en virk-

39 Se mandagsmødereferat fra 22/11 1964 og 14/11 1966 og noter fra 6/7 og 13/7 1964 med Aage Helbig Hansens overvejelser om økonomien.

40 Se bl.a. Poul Andersens vurdering af maskinerne, købstilbud og brev af 27/12 1973 til GUAX. Bliss købes af Erik Hansen, Roskilde, 30/5 1973.

somhed som DFA ligesom en bil er "a disparate aggregate of scientific and technical solutions dating from different periods".⁴¹

"STAALET MED SILKEGLANSEN"

Den sidste vinkel på historien om DFA tager udgangspunkt i det rustfrie stål, det væsentligste råmateriale i den sidste halvdel af fabrikkens næsten 100-årige historie.

Stål er stærkt, holdbart, nemt at forme og kan genanvendes. Det er derfor blevet kaldt et af de vigtigste materialer i det moderne samfund og en forudsætning for den industrielle revolution. Et kendetegn ved den 2. industrielle revolution var, at stål vandt frem på bekostning af støbe- og smedejern, og i 1907 fik Danmark sit første stålværk. Rustfrit stål er legeret stål, hovedsageligt med krom, der får stålets korrosionsbestandighed til at stige meget, fordi det danner en hinde af uopløselige oxider på overfladen. Stål, der kaldes rustfrit, skal indeholde mindst 10,5% krom. Det såkaldte austenitiske rustfrie stål er den mest anvendte legering med et typisk indhold på 18% krom og 8% nikkel (ofte kaldet 18/8). Ud over dets korrosionsbestandighed er rustfrit stål varmebestandigt, formbart, svejsbart, hærdbart, rengøringsvenligt, hygiejnisk, miljøvenligt og langtidsholdbart.⁴² Flere af de egenskaber er vigtige i forhold til bestik, og opdagelsen af rustfrit stål er blevet kaldt den mest signifikante og fundamentale forandring i udviklingen af bestik i adskillige tusinde år.⁴³

Normalt udnævnes englænderen Harry Brearley til opfinderen af det rustfrie stål, da han lavede en ny legering af stål og krom i 1913 som et led i forsøgene på at finde en måde at fremstille bedre geværløb. Det lykkedes ikke, men til gengæld opdagede han ved nogle syretests, at den nye legering ikke rustede. Han så en mulighed i at bruge den til bestik og fik i 1914 fremstillet nogle knive i materialet. Der var dog andre før Brearley, der havde arbejdet med legeringer med krom, og det tyske firma Krupp tog patent på et rustfrit stål legeret med krom og nikkel i 1912. Det særlige ved Brearley var altså ikke, at han kom først, men at hans nye legering hurtigt blev en succes. I første omgang blev den pga. 1. verdenskrig primært brugt til andre ting end bestik, f.eks. til flymotorer, da krigen omlagde produktionen i Brearleys område Sheffield. Først i 1920 kom der for alvor gang i produktionen af knive i rustfrit stål.⁴⁴

41 Serres (med Latour): *Conversations*, 45. Se også Latour: 'Kan vetenskapsociologi lära', 269-289. Latours pointe heri er bl.a., at teknik opløser samtidigheden i interaktioner. Jf. også opfattelsen af non-humane aktører som *gatherings* (se Sayes: *Actor-Network Theory and methology*).

42 Lemvig-Müller: *Bogen om stål*; Hyldtoft og Johansen: *Teknologiske forandringer*.

43 Victoria and Albert Museum: *Masterpieces* xv.

44 Jessen: *Rustfrit stål*; Tweedale: *Steel City*; Victoria and Albert Museum: *Masterpieces*; Brown (red.): *British Cutlery*; Brearley: *Steel-Makers*; Dulieu: *Stay Bright*; Tysk patentskrift nr. 304126.

Rota Nr. 15 Dafa Nr. 12 Inka Nr. 17

**D.F.A.
RUSTFRIT
STAAL**

A/s Alfenide
Dansk Forsølvnings Anstalt

**Til Hjem og Sommerhus
Til Sejlsport og Lejrsport**

Bygge og Bo Sommer Nr. 2 42

Bestik i rustfrit stål skiftede status fra det kom frem i mellemkrigstiden til det blev et udtryk for moderne smag i 1950'erne. Læg mærke til, at det rustfrie stålbestik i denne annonce fra 1942 knyttes til brug i hjemmet, men ikke mindst til mindre fine steder som sommerhuset og lejrturen. Det rustfrie bestik er endnu hverken prestigøst eller præget af den enkelthed, som kendetegner senere bestik i materialet. Den enkelthed så designere som Aage Helbig Hansen ikke kun som udtryk for en ny mode, men også for stålets materialemæssige egenskaber. Annonce: Bygge og Bo 1942.

Raadvad Knivfabriker fik eneret for Danmark på fabrikationen af skærende instrumenter i rustfrit stål hos The Firth-Breareley Stainless Steel Syndicate, som blev grundlagt i 1917. Eneretten blev formentlig givet i begyndelsen af 1920'erne, og i hvert fald optrådte produkter i rustfrit stål i en prisliste fra Raadvad i 1922. Heri hævdede man, at når kunderne først havde prøvet rustfrie spiseredskaber, ville de foretrække dem, fordi de lettede køkkentjenesten og var mere hygiejniske. I et jubilæumsskrift for Raadvad Knivfabriker blev "det rustfrie Staals absolute Sejr paa Bordknivenes Omraade" omtalt omkring det tidspunkt med følgende forklaring:

Man havde ganske vist længe kendt rustfrit Staal, men det var meget dyrt og havde adskillige uheldige Egenskaber, saa nogen større Udbredelse havde det ikke faaet. Nye Opfindelser havde imidlertid fremkaldt en fuldstændig Omvæltning, idet Staalværkerne nu kunde levere Staal, som var og blev rustfrit, som kunde smedes og hærdes, og kunde slibes saaledes, at der fremkom en baade skarp og holdbar Æg.⁴⁵

De første danske bestik i rustfrit stål kom frem i slutningen af 1920'erne,⁴⁶ og rustfrit stålbestik fik hurtigt en vis udbredelse. I *Haandbog for Nutidshjem* fra 1937 lød det kontante råd til husmødrene f.eks.: "Man skylder næsten sig selv at grave de gamle ikke rustfri Knive og Gafler ned og anskaffe rustfri Ting, der kun skal afvaskes i Sæbevand".⁴⁷ Rustfrit bestik blev altså anset for at være praktisk i brug, og brugen blev da også mere og mere udbredt. I *Dansk Husmoderleksikon* kunne man således i 1953 læse, at rustfrit stål "har i stigende Grad fundet Anvendelse ikke blot til Kogekar, Spisebestik og andre Husholdningsredskaber, men tillige i moderne Køkkener til Vaske, Bordbeklædning etc.".⁴⁸

Det var nu ikke alle, der mente, at det var lige så godt at spise med rustfrit stål som med sølv. I 1956 beskrev Torsten Boheman, hvad han opfattede som en bitter fejde mellem stålets tilhængere og dets modstandere, der så det rustfrie stål som en uværdig konkurrent til sølvet og forment det adgang til spisestuerne. Ungdommen havde dog ifølge Boheman – ikke mindst pga. prisen – taget stålet til sig, og han mente også, at der var kommet flere gode kunstnere og arkitekter, der skabte skønne bestik og korpusting i rustfrit stål.⁴⁹

Indførelsen af det nye materiale kan synes som en ret uskyldig foreteelse, men det havde flere konsekvenser. Det rustfrie stål gav f.eks. som nævnt problemer i forhold til det eksisterende maskineri. I begyndelsen af 1930'erne begyndte DFA's konkurrenter at fremstille både bestik og korpus i rustfrit stål, og som det sene-

45 Bokkenheuser: *Fabrikken*, 60; A/S Scania-Vabis & Raadvaddam prisliste 1922 (Rigsarkivet: 1065 Rådvaddams Fabrikker, katalog, løbenr. 353). Se også Kalling: 'Rustfri', 73-76.

46 Dybdahl (red.): *De industrielle ikoner*.

47 Scheel (red.): *Haandbog*, 156.

48 Braae (red.): *Dansk Husmoderleksikon*.

49 Boheman: 'Rustfrit stål', 38-41.

re blev beskrevet i et historisk tilbageblik, måtte DFA "om end ugerne følge med, fordi disse Varer var en stor Konkurrent til Guldsmedene".⁵⁰ Ordene var formentlig skrevet af fabriksdirektør Oscar Møller, og hans anke var, at det rustfrie stål til forskel fra messing og nysølv var "haardt og stridigt og tillader kun en meget begrænset Formning, og dertil kommer, at Staalet i meget stærk Grad overanstrenger baade Værktøjer og maskiner, der maa være af en langt mere robust Beskaffenhed". Som beskrevet blev friktionspressen, fabrikkens stolthed, i den periode overbelastet, og man måtte anskaffe nye og større presser til brug i fabrikationen af skeer og gafler.

DFA's designer, Aage Helbig Hansen, beskrev senere sølv som smidigt og næsten føjeligt som ler, mens nysølv blev beskrevet som et strengt materiale, hvor sølvsmedens hammer måtte erstattes af maskinens kraft. Det gjaldt i endnu højere grad for det rustfrie stål. Det genstridige materiale prægede udformningen, og derfor havde ting i stål ifølge Aage Helbig Hansen en strengere stil end produkter i sølv.⁵¹

Sølvsmeden Kay Bojesen var ligesom Aage Helbig Hansen meget optaget af, hvordan bestik var at bruge. Hans dom over stålet var i første omgang, at der skulle

arbejdes *meget* endnu med stållegeringerne, førend der opstår et materiale, der fabriktions- og brugsmæssigt kan stå på højde med sølvets strålende egenskaber, dets smidighed og dets skønhed. Stålet virker hårdt og koldt for øjet og i hånden; f.eks. er stålgafler, udført i tyndt materiale, et rent mordvåben for tungen. Der er langt igen, inden man med samme behag putter et spiseredskab af stål i munden end et, gjort af sølv.

Bojesen mente, at hvis sølv var lige så billigt som stål, ville der ikke være ret mange stålbestik i handelen.⁵² Andre var mere begejstrede for det nye materiale, og redaktør Kaj Borchsenius kaldte det f.eks. i 1937 for "et dejligt, ærligt Materiale, som er funktionalistisk paa den helt rigtige Maade", og som var skabt til "det enkle og saglige Bestik, vi har sukket efter i saa mange Aar" i stedet for, hvad han kaldte forlorent nyromantisk bestik lavet uden materialefornemmelse.⁵³

Bestikdesignerne kunne kort sagt ikke bare overføre deres viden fra arbejdet med sølv, men havde behov for at lære det rustfrie stål at kende. Som industrihistorikeren Ole Hyldtoft har påpeget, er materialekendskab en forudsætning for industrielt design, fordi et indgående kendskab til et materiales egenskaber giver

50 'Møllen'. Citat s. 13.

51 Hansen: 'Om Hotelservicer', 22-25.

52 Bojesen: 'Lidt om vort spiseværktøj', 62-66.

53 Borchsenius: 'Carl M. Cohrs', 221-224.

muligheden for at erkende, at det kan gives nye former.⁵⁴ I praksis påvirkede det nye materiale formen og bidrog til at ændre bestikkens design.

Selv om det i 1930'erne var lidt modvilligt, at DFA var gået ind i fabrikationen af varer i rustfrit stål, blev det i 1950'erne til noget, man aktivt markedsførte sig med. I den forbindelse blev det rustfrie stål set som "et udtryk for vor tid", som det f.eks. hed i en reklamefolder for bestikket Pil. I samme folder oplyste man kunderne om, at der fandtes mange forskellige slags rustrit stål og mange fremstillingsmåder. Det viser bl.a., hvor optaget man i virksomheden var af materialet, og så skulle omtalen i brochuren af ståltypen over for kunderne selvfølgelig også tydeliggøre, at bestik i rustfrit stål ikke altid var kvalitetsvarer, som dem DFA fremstillede. I brochuren blev det såkaldte Dafa stål, som Pil blev lavet i, kaldt stålet med silkeglansen, en gedigen kvalitetsvare. Det var i praksis ståltypen 18/8, som Aage Helbig Hansen beskrev som det bedst tænkelige stål til spisebestik, fordi det ikke rustet, er hårdt, har en smuk glans og kan gå i alle opvaskemaskiner. Det nye materiale gav altså ikke kun problemer, men også nye muligheder. Stålets holdbarhed og hygiejniske egenskaber var vigtige kvaliteter, som man fremhævede ikke mindst over for kunder som hoteller og hospitaler.⁵⁵

I forhold til salgsledet havde det nye materiale også betydning. Rustfrit stål er ikke et ædelt metal, og derfor skulle varer i materialet ifølge næringsloven sælges hos isenkræmmerne, der er kræmmere af jernvarer, mens bestik i sølv og sølvplet blev solgt hos guldsmedene. Da DFA's konkurrent Cohr begyndte at sælge deres Dansk Standard bestik til private forbrugere i 1929, fulgte de den regel. Da Georg Jensens Sølvsmiede derimod begyndte at producere deres nydesignede bestik Mitra i rustfrit stål i stedet for i sølv, tvunget til omvalget på grund af materialeangel under besættelsen, ville de af hensyn til deres renommé ikke sætte det til salg blandt blikspande og jerngryder hos isenkræmmerne. De lod hånt om reglerne, og den materiale-mæssige opdeling i salgsledet, der længe havde været til diskussion, blev yderligere udfordret.⁵⁶ I 1943 blev en guldsmed idømt en bøde for at sælge varer i rustfrit stål på næringsbrev som guld- og sølvsmed, men reelt var der mange guldsmede, der måtte sælge varer i rustfrit stål, fordi de havde løst næringsbrev som handlende. Kort sagt var reglerne komplicerede.⁵⁷ DFA reklamerede formentlig for første gang for et bestik i rustfrit stål over for guldsmede-

54 Hyldtoft og Johansen: *Teknologiske Forandringer*, 338.

55 Jf. brochurer samt Aage Helbig Hansens tegninger og skitser til salgsmateriale.

56 *Weekendavisen*: Lützen: "En fejde om metaller". Georg Jensen reklamerede i 1941 i *Guldsmedebladet* for deres stål spisebestik (se f.eks. *Guldsmedebladet* 5, 1941). Omvendt diskuterede isenkræmmerne omkring årsskiftet 1930/1931 i *Isenkræmmerbladet*, hvorvidt de skulle afholde sig fra at sælge bestik i sølvplet. Som én af dem argumenterede, burde de have lov til at sælge pletvarer, da de som de naturlige forhandlere af bordknive også måtte kunne sælge de skeer og gafler, som kunderne skulle bruge sammen med disse knive (*Isenkræmmerbladet* 12. februar 1931, s.100).

57 Park: 'Rustfrit Staal', 11-12.

ne i Guldsmedebladet i august 1940. Mindst tre af DFA's andre bestik i rustfrit stål blev dog solgt hos isenkræmmerne ifølge en annonce fra 1942.⁵⁸

I 1935 fik DFA registreret varemærket Dafa, som dækkede spiseredskaber af ædelt metal og rustfrit jern. Blandt de varemærker, som fabrikken ellers havde anmeldt til varemærkeregistret, var Dana, Dana Sølvplet og Dana Sølv. Hvorfor man nu valgte navnet Dafa i stedet for f.eks. Dana Staal, vides ikke. Det kan have haft noget at gøre med, at det var længe før, at bestik i rustfrit stål kom på mode, og at man derfor ønskede at forbeholde brandet Dana til de "finere" varer. Under alle omstændigheder brugte man kun navnet Dafa ganske kortvarigt og gik over til Dana i stedet. I 1952 anmeldte man navnet Dana Staal til Varemærkedirektoratet, men reelt var der ikke forskel på Dafa og Dana stål. Det var blot et spørgsmål om markedsføring.⁵⁹

Skiftet til rustfrit stål var ikke det eneste materialeskifte i DFA's historie. Valget af materialer var noget, man eksperimenterede med, og materialemangel var også noget, man oplevede flere gange. Under 1. verdenskrig, hvor det var svært at skaffe de sædvanlige råmaterialer, fremstillede fabrikken bl.a. ting i tin, og under og efter 2. verdenskrig måtte man bruge erstatningsmetaller som zink og aluminium, ligesom man ikke kunne skaffe den ønskede høje stålqualität.⁶⁰

I slutningen af 1960'erne forsøgte DFA sig med varer i sølv på stål til hotelbrug. Det var noget, fabrikens sælger var begejstret for, og han foreslog, at de reklamerede meget mere med det, f.eks. med slogans som "stålets styrke med sølvets glans".⁶¹ Også DFA's konkurrenter eksperimenterede materialemæssigt og med at blande forskellige materialer og flere af dem reklamerede f.eks. i begyndelsen af 1940'erne for et bestik med sølvskafter, men med laf i rustfrit stål.⁶² Den sammensætning var bl.a. med til at sikre, at de fortsat kunne levere produkter i en krigstid med sølvangel. Cohr havde dog allerede annonceret med rustfri laffer i Guldsmedebladet i slutningen af 1933 som "Aarets store Nyhed til alle Mønstre". Det var formentlig første gang, at ordet rustfrit optrådte i Cohrs regelmæssige annoncering i bladet.⁶³

Antropologen Tim Ingold hævder, at mennesker ikke eksisterer "on the 'other side' of materiality but swim in an ocean of materials", og han efterspørger generelt et større fokus på materialer i forskningen. For ham er materialer "the active constituents of a world-in-formation".⁶⁴ Netop det rustfrie stål spillede som materiale en stor rolle i DFA's udvikling og var ligesom skeerne og presserne en væsentlig non-human aktør. I første omgang skabte materialet problemer, især i for-

58 Jf. annonce fra Bygge og Bo 1942 samt *Guldsmedebladet* fra perioden.

59 Jf. korrespondance med Patent- og Varemærkevæsenet samt reklamemateriale.

60 Jf. 'Møllen'.

61 Brev fra Sv. Andreasen den 21/2 1969.

62 Se f.eks. *Guldsmedebladet* 4/4 1941 og 6/6 1941.

63 Cohr reklamer fra *Guldsmedebladet*, se især reklamen fra november 1933.

64 Ingold: 'Materials against materiality', 1-16. Citater s. 7 og 11.

hold til presserne, mens det senere blev fremhævet for sine fordele. Først blev den bedre hygiejne og holdbarhed italesat, og siden blev det rustfrie stål et udtryk for kvalitet og modebevidsthed. Som det hed i en brochure for bestikket Dana i rustfrit stål: "DANA 58...moderne...elegant...lige noget for moderne mennesker!"⁶⁵

TING OG HISTORIE

På trods af at der det seneste årti er blevet talt meget om ting i kølvandet på *den materielle vending*, især blandt antropologer, arkæologer o.l., er det relativt få historikere, der har taget tingene til sig som genstandsfelt og/eller som centralt kilde materiale, og det hører til sjældenhederne, at tingene tildeles hovedrollen i historien.⁶⁶ Det kan være, fordi mange historikere mener, at det ikke bidrager med nye indsigter, eller at ting ligefrem ikke har værdi som kilder, men det kan også være, fordi vi bare er mere vant til at håndtere skriftlige kilder.⁶⁷ Selv finder jeg tingene interessante, fordi de på den ene side ikke forandrer sig med samme hastighed som f.eks. et politisk begivenhedsforløb, men kan fremstå som relativt uforanderlige, som en passiv baggrund begivenhederne udspiller sig på. På den anden side er ting netop ikke uforanderlige og stabile, og det afspejler sig også i historien om DFA, hvor både produkterne, maskinerne og materialerne forandrede sig og forårsagede forandring.

Interessante er i mine øjne ikke mindst de ting, der umiddelbart kan forekomme som ligegyldige daglige redskaber, men som påvirker, hvad vi gør, og hvad vi kan forestille os at gøre.⁶⁸ I forbindelse med historien om bestik hævder journalisten Bee Wilson f.eks., at de redskaber, vi bruger i køkkenet, både påvirker, hvad vi spiser, hvordan vi spiser, og hvad vi føler omkring det, vi spiser. Hun mener, at netop skeer kan opfattes som et godt spejl af den kultur, de er en del af.⁶⁹ Det er med andre ord mange forskellige perspektiver, en historie om skeer kan åbne op for, og mikrohistorien har da også vist, at et fokus på hverdagens levede liv og i traditionel forstand ubetydelige aktører kan føre til inspirerende historieforskning. Mikrohistorien benytter bl.a. det analytiske greb *eksotisering*, hvor det umiddelbart indlysende og naturlige (som skeer) betragtes som noget fremmed,⁷⁰

65 Brochure for Dana 58, formentlig fra 1958.

66 Der er undtagelser. Blandt dem, der har arbejdet med *den materielle vending* er Dorthe Gert Simonsen (se f.eks. 'Transitrum', 103-126) og Ning de Coninck-Smith, hvilket bl.a. afspejler sig i: (Coninck-Smith og Appel (red.): *Dansk Skolehistorie*). Megen teknologihistorie beskæftiger sig også med ting, men feltet har efter en opblomstring i 1990'erne (se f.eks. Pedersen: 'Ny dansk teknologihistorie', 368-382), fyldt relativt lidt blandt professionelle historikere i Danmark. Jf. også hele den retning, der går under betegnelsen industriel arkæologi, se f.eks. Harnow: *Danmarks industrielle miljøer*.

67 Se f.eks. Kristensen: *Historisk Metode*.

68 Jf. afsnittet om skeer samt Skyggebjerg: *Teknologihistorie*.

69 Wilson: *Consider the fork*, 5; www.splendidtable.org/story/the-spoon-used-by-every-human-culture-in-the-world (30.11.2015).

70 Egholm: 'Mikrohistorie', 20-46.

og det er for mig at se tæt i familie med særligt Bruno Latours fokus på upræntiøse ting som nøglevedhæng og dørlukkere.

For historien om DFA betød interessen for og til dels eksotiseringen af skeer, presser og rustfrit stål, at der blev sat fokus på nogle andre aktører, end dem en traditionel virksomhedshistorisk analyse ville lægge vægt på. Flere af ejerlederne, som normalt ville have fyldt meget i historien, er kun lige nævnt. I stedet peger analysen på, hvor stor betydning materialeskift og den maskinelle udvikling har for en virksomheds udvikling. Hos DFA tog man f.eks. det rustfrie stål til sig, men fik ikke automatiseret i særlig høj grad, så produktet, skeen, holdt op med at virke på markedet. Man vedblev i høj grad med at være den håndværksprægede virksomhed, som måske i højere grad passede til produkter i sølvplet end til produkter i rustfrit stål. Tingsvinklen satte altså generelt et øget fokus på, hvilken rolle produkter, materialer og maskiner spillede for virksomhedens historie i snæver forstand og for Danmarks udvikling mere generelt. Som mange af de andre daglige forbrugsting, vi omgiver os med, gik bestik fra at være et håndværkspræget til at være et massefremstillet produkt. Maskinerne fik større betydning, og nye materialer påvirkede produkternes form – og pris og mængde. Det er interessant i et bredere perspektiv, fordi velfærdssamfundets historie ikke kun er en historie om lovgivning, men i høj grad også en materiel historie om introduktionen af en lang række nye materialer, maskiner og produkter, der er afgørende for vores forbrug og komfort i *21°C kulturen*.⁷¹

Beretningen om DFA bygger ikke kun på skriftlige kilder, men også på de bevarede ting som skeer, æsker og prøvemodeller i pap. Dertil kommer en mængde tegninger og fotografier af fabrikkens materialitet: bygninger, maskiner, produkter osv. Desværre er det alt i alt en begrænset del af fabrikkens materialitet, der er bevaret, og f.eks. mangler både de fysiske rum, de store presser og stål i hele plader. Hovedkilderne til historien er altså fortsat skriftlige kilder, og det er generelt et problem, at der typisk er en stor bias i det bevarede materielle kildemateriale, hvor det er det æstetiske og det håndterlige størrelses- og bevaringsmæssigt, der bevares for eftertiden.⁷² Det gør det vanskeligt i praksis at fastholde et fokus på materialiteten i historiske analyser, og man kan da også diskutere, om det rent faktisk lykkedes i ovenstående, hvor der f.eks. er flere oplysninger om pressernes priser end om deres tekniske konstruktion.⁷³ Det kildemæssige problem er dog principielt ikke anderledes end det, der gælder for skriftlige kilder. Noget er bevaret, andet mangler, og historikeren må analysere, prioritere og stykke sammen ud fra det tilgængelige materiale.

71 Se f.eks. de Coninck-Smith og Rüdiger: 'Typehus', 196-216.

72 Se f.eks. Skyggebjerg: 'Ting som aktører', 3-20.

73 *Den materielle vending*, er blevet kritiseret for at handle for lidt om materialer og materialitet. Se Ingold: 'Materials against materiality' og Olsen: *In Defense of Things*.

Tingsvinklen som sådan var da heller ikke ment som et brud med hverken en kronologisk fortælling eller med en traditionel økonomisk forståelsesramme, men som et supplement. Selvom denne artikel fokuserede på virksomhedens historie med udgangspunkt i ting, indledte jeg alligevel med en traditionel kronologisk historie,⁷⁴ som jeg ser som en vigtig kontekst, der rammesætter de øvrige afsnit. Hverken ting eller mennesker agerer i et tomrum.

DEN RODEDE HVERDAG – EN OPSAMLING

Når tingene sættes i centrum af historien, bliver virksomhedshistorien til en historie om hverdagens foreteelser frem for en historie om bevidste strategier og store personligheder. Det bliver i mindre grad skelsættende og præcist tidsfastsættelige begivenheder, der kommer i centrum af historien, og i stedet den rodede hverdag, hvor det kan være svært at skelne den ene dag fra den anden og identificere forandringer, der sker over lang tid. Ovenstående historie om DFA handler kun indirekte om, hvad der foregik på direktørgangen, men i stedet om beslutningernes møde med den materialitet, de påvirkede og blev påvirket af. I forhold til en mere traditionel historie om DFA bidrog tingsvinklen med et indblik i en lang række mikroprocesser, der påvirkede virksomhedens udvikling, men som sjældent spiller en central rolle i mere traditionelle virksomhedshistoriske værker.

I ovenstående historie om DFA blev der taget udgangspunkt i tingene i forhold til beskrivelsen af processer, som også kunne have været beskrevet med traditionelle erhvervshistoriske termer som stiafhængighed, stigende konkurrence på et mere og mere globalt marked og en manglende evne til at tilpasse en gammel familievirksomheds strategi til en ændret omverden, f.eks. ved i højere grad at automatisere produktionen eller ved at omlægge til nicheproduktion. Man kunne f.eks. have analyseret indførelsen af rustfrit stål inspireret af økonomen Joseph Schumpeter som en innovation, der bryder systemets ligevægt, altså som et tilfælde af *kreativ destruktion*.⁷⁵ Det er altså nuancerne i historien og valget af, hvilke aktører, der sættes i centrum, der adskiller denne form for historieskrivning fra traditionel erhvervshistorie, og man kan derfor siges, at det, tingsvinklen kan, er at belyse de samme processer fra en anden vinkel. Tingsvinklen giver indsigt i, hvordan mange parametre skal spille sammen for at skabe en succesfuld virksomhed. Her er det ikke nok at have økonomien og strategien og de rette mennesker på plads. Også detaljerne i produktionen, materialevalget osv. skal fungere.⁷⁶

Fortællingen om DFA set fra produktet, råmateriale og maskinens vinkel, kort sagt forsøget på at skrive virksomhedshistorie med udgangspunkt i ting og

74 Tidsforståelsen er i de øvrige afsnit mere kaotisk, jf. Michel Serres begreb om multitemporalitet i Serres: *Conversations*, 60.

75 Schumpeter: *Capitalism*, 81-86; Schumpeter: *Theorie*.

76 Jf. Skyggebjerg og Sandreid: 'When Danish Industry relocates', 127-151. Heri sættes der bl.a. fokus på, hvordan de små forskelle i produktionsprocesserne og materialerne i Danmark og Thailand giver udfordringer i forbindelse udflytning af produktion.

med inddragelse af ting som kildemateriale, bragte nye aktører på banen, men der var også centrale forhold, der røg ud af fokus. Jeg kunne f.eks. have foretaget en økonomisk analyse baseret på de mange bevarede regnskaber, sat fokus på virksomhedskultur og arbejderhistorie gennem analyser af kilder som idrætsklubbens love eller på produkt- og designhistorie med udgangspunkt i de mange bevarede tegninger, brochurer og produkter. Tingsvinklen kan altså – ligesom de sidste års fokus på det narrative inden for virksomhedshistorie – bruges som et supplement til, men ikke som en erstatning for andre tilgange til historieskrivningen om dansk industri. Som supplement kan den sætte fokus på nogle af de mange små og tilsyneladende ubetydelige elementer i dagligdagen, der får nogle virksomheder til at overleve og andre til at bukke under. Måske er det en viden, som også nutidens iværksættere og erhvervsledere kan have fornøjelse af, når de står midt i den rodede hverdag omgivet af materielle aktører, der påvirker, hvad de gør, og hvad de kan forestille sig at gøre.

LITTERATUR

Utrykte kilder

Privateje, arkiv efter A/S Alfenide (Dansk Forsøvningsanstalt):

Annoncer, bl.a. udklip fra Guldsmedbladet.

Brev af 27/12 1973 til GUAX.

Breve fra den omrejsende repræsentant Sv. Andreasen fra 1960'erne og 1970'erne.

Brev fra repræsentant 15/11 1945, underskrevet "junior" (formentlig Aage Helbig Hansen).

Brev til Centralforeningen for Danmarks Isenkræmmere fra 1957.

Brev til isenkræmmerne, dateret 1953.

Brev til kunderne 10/3 1972.

Brochurer for bestik og korpus. Herunder også prislistes.

Den gamle fabrik, et causeri af Bendix Bech-Thostrup (formentlig fra 1955).

Den røde Traad gennem D.F.A., 25/8 1944 (skrevet af Oscar Møller).

Fotos af produkter, butiksvinduer, udstillinger, fabrikationen m.m.

Investeringsplanen for indkøb af maskiner (foreligger på bestyrelsesmøde 7/12 1964).

Korrespondance med Patent- og Varemærkevæsenet.

Likvidationsregnskabet juli 1974.

Liste over investeringer i maskiner i perioden 1902-1949.

Love for Aktieselskabet Alfenide vedtaget 31/5 1899 og senest ændret 25/4 1919.

Materiale fra Foreningen af Kniv- og Staalbestikfabrikanter i Danmark fra 1950'erne og 1960'erne.

Møllen (en historisk beskrivelse af virksomheden), formentlig fra 1955.

Noter fra 6/7 og 13/7 1964 med Aage Helbig Hansens overvejelser om økonomien.

Poul Andersens vurdering af maskinerne i forbindelse med lukningen samt diverse købstilbud.

Pressemateriale/presseklip i anledning af 75 års jubilæet 1955.

Produkter og fysiske forslag/forsøg til nye gafler

Produkttegninger, skitser o.l.

Rapport til bestyrelsesmødet 8/10 1964.

Referater fra bestyrelsesmøder.

Referater fra mandagsmøder (=direktionsmøder) fra 1960'erne.

Regnskaber, herunder specifikationer af Maskin- & Inventarkontoen.

Reklamemateriale.

Salgsopgørelser.

Skitser til reklamemateriale.

Tekst om DFA's historie skrevet i anledning af 60 års jubilæet 1940.

Tekst om DFA's historie skrevet i anledning 75 års jubilæet 1955 (skrevet af Oscar Møller).

Udaterede avisudklip fra B.T.: 'Pas på næsen' og 'Skån os for blå mærker', formodentligt fra begyndelsen af 1950'erne.

Rigsarkivet (RA), 1065 Rådvaardams Fabrikker, katalog, løbenr. 353, A/S Scania-Vabis & Raadvaddam, prisliste 1922

Trykt materiale

A/S Alfenide: *75 Aars Jubilæum. A/S Alfenide • Dansk Forsøvnings Anstalt. Specialfabrik for fremstilling af bordservicer i sølvplet og rustfrit staal*, København: A/S Alfenide, 1955.

Boheman, Torsten: 'Rustfrit stål for unge hjem', *Bygge og Bo 2*, 1956, 38-41.

Bojesen, Kay: 'Lidt om vort spiseværktøj', *Dansk Kunsthåndværk 3-4*, 1956, 62-66.

Bokkenheuser, Knud: *Fabrikken i Raadvad igennem 175 Aar. 3. Maj 1758 – 3. Maj 1933*, København: Aktieselskabet Raadvad Knivfabriker, 1933.

Borchsenius, Kaj: 'Carl M. Cohrs Sølvvarefabrik', *Nyt Tidsskrift for Kunstindustri*, 1937, 221-224.

Braae, Karen (red.): *Dansk Husmoderleksikon*, København: Standard Forlaget, 1953.

Brearley, Harry: *Steel-Makers and Knotted String*, London: The Institute of Materials, 1995 (1933/1941).

Brown, Peter (red.): *British Cutlery. An illustrated history of design, evolution and use*, London: York Civic Trust. Philip Wilson Publishers, 2001.

Coninck-Smith, Ning de og Charlotte Appel (red.): *Dansk Skolehistorie* bind 1-5. Århus: Aarhus Universitetsforlag, 2013-2015.

Coninck-Smith, Ning de og Mogens Rüdiger: 'Typehus, energi og familieliv i Danmark i 1950'erne og 1960'erne'. I Niels Finn Christiansen, Kurt Jacobsen og Mogens Rüdiger (red.): *Ole Lange – fra kætter til koryfæ*, København: Gyldendal, 2007, 196-216.

Cowan, Ruth Schwartz: *More Work for Mother. The Ironies of the Household Technology from the Open Hearth to the Microwave*, USA: Basic Books, 1983.

Dalgas, Fr.: 'Købestævnet – og andre Udstillings-Spørgsmaal', *Nyt tidsskrift for Kunstindustri 8*, 1929, 119-124.

Damsholt, Tine og Dorthe Gert Simonsen: 'Materialiseringer. Processer, relationer og performativitet'. I Tine Damsholt, Dorthe Gert Simonsen og Camilla Mordhorst (red.): *Materialiseringer. Nye perspektiver på materialitet og kulturanalyse*, Århus: Aarhus Universitetsforlag, 2009, 9-38.

Dickson, Thomas: *Dansk Design*, København: Gyldendal, 2009.

Dulieu, David: *Stay Bright. A History of Stainless Steel in Britain*, Sheffield: Outokumpu Stainless Ltd, 2013.

Dybdahl, Lars (red.): *De industrielle ikoner: design Danmark*, København: Det danske Kunstinstrimuseum, 2004.

Egholm, Liv: 'Mikrohistorie', *Den jyske historiker 85*, 1999, 20-46.

Guldmedbladet, årgang 1941

Hansen, Aage Helbig: 'Om Hotelservicer i Sølvplet og Rustfrit Staal'. *Dansk Kunsthåndværk*, februar 1953, 22-25.

Hansen, Per H. Hansen: 'Organizational Culture and Organizational Change: The Transformation of Savings Banks in Denmark, 1965-1990', *Enterprise & Society 8 (4)*, 2007, 920-953.

Harnow, Henrik: *Danmarks industrielle miljøer*, Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2011.

Hyltdoft, Ole og Hans Chr. Johansen: *Teknologiske forandringer i dansk industri 1896-1972*,

Dansk Industri efter 1870 bind 7, Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2005.

Hyltdoft, Ole: *Teknologiske forandringer i dansk industri 1870-1896*, Dansk Industri efter 1870 bind 4, Odense: Odense Universitetsforlag, 1996.

Ingeniøren, 14.2.1931, 'Meddelelse fra Dansk Standardiseringsraad', 83-87.

Ingeniøren, 4.1.1939, E.K. Henriksen: 'Jernindustriens Arbejdsmaskiner'.

Ingold, Tim: 'Materials against materiality', *Archaeological Dialogues 14 (1)*, 2007, 1-16.

Isenkræmmerbladet 12. februar 1931, s.100 vedr. salg af varer i rustfrit stål.

Jessen, Claus Qvist: *Rustfrit stål og korrosion*, Skanderborg: Danstahl, 2011.

- Johnson, Jim (pseudonym for Bruno Latour): 'Mixing Humans and Nonhumans Together: The Sociology of a Door-Closer', *Social Problems* 35 (3), 1988, 298-310.
- Kalling, Bo: 'Rustfri og syrefaste Staal', *Tidsskrift for Elektro- og Maskinteknik* 10, 1928, 73-76.
- Kristensen, Bent Egea: *Historisk Metode*, København: Hans Reitzels Forlag, 2007.
- Lützen, Karin Cohr: *Arvesølvet. Et familiefirmas storhed og fald*. København: Gyldendal, 2016.
- Laet, Marianne de og Annemarie Mol: 'The Zimbabwe Bush Pump: Mechanics of a Fluid Technology', *Social Studies of Science* 30 (2), 2000, 225-263.
- Latour, Bruno: 'Kan vetenskaps sociologi lära organisationsteori någonting?' I Bruno Latour: *Artefaktens återkomst. Ett möte mellan organisationsteori och tingens sociologi*, Stockholm: Nerenius & Santérus Förlag, 1998, 269-289.
- Latour, Bruno: 'Technology is society made durable'. I John Law (red.): *A Sociology of Monsters: Essays on Power, Technology and Domination*, London og New York: Routledge, 1991, 103-131.
- Latour, Bruno: 'Where Are the Missing Masses? The Sociology of a Few Mundane Artifacts'. I Wiebe E. Bijker og John Law (red.): *Shaping Technology/Building Society: Studies in Sociotechnical Change*, Cambridge/Massachusetts: MIT Press, 1992, 225-258.
- Lemvig-Müller: *Bogen om stål*, København: Lemvig-Müller, 2009.
- Miller, Daniel: *Stuff*, Cambridge: Polity, 2010.
- Møller, Thorolf: 'Erfaringer fra Georg Jensens Sølvsmiede, især om fremmed skik og brug', *Nyt tidsskrift for Kunstindustri* 5, 1928, 89-95.
- Nilsson, Carl-Axel: *Forbrug og produktion af industrivarer*, Dansk Industri efter 1870 bind 2, Odense Universitetsforlag, 1989.
- Olsen, Bjørnar: *In Defense of Things. Archaeology and the Ontology of Objects*, Lanham: Alta Mira Press, 2010.
- Park, Aage: 'Rustfrit Staal', *Guldsmedbladet* 1, 1944, 11-12.
- Pedersen, Jan: 'Ny dansk teknologihistorie: en kort oversigt og diskussion', *Historisk Tidsskrift* 96:2 1996, 368-382.
- Pedersen, Thøger I.: *300 år med godt kram. Isenkram og isenkræmmere 1693 – 10. juni – 1993*. Danmarks Isenkræmmerforening, 1993.
- Sayes, Edwin: 'Actor-Network Theory and methodology: Just what does it mean to say nonhumans have agency?', *Social Studies of Science*, 44 (1), 2014, 134-149.
- Scheel, Esther (red.): *Haandbog for Nutidshjem*, København: Chr. Erichsens Forlag, 1937.
- Schiott, Åge: *Dansk Pressefabrik Aktieselskab 1. juni 1918-1943*, København: Dansk Pressefabrik, 1943.
- Schumpeter, Joseph: *Capitalism, socialism and democracy*, New York: Harper, 1942.
- Schumpeter, Joseph: *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung*, Leipzig: Verlag von Duncker & Humboldt 1911.
- Serres, Michel (med Bruno Latour): *Conversations on Science, Culture, and Time*, Michigan: The University of Michigan Press, 1995.
- Simonsen, Dorthe Gert: 'Transitrum. Flykabiner og supermodernitetens ikke-steder', *Scandia* 74/2, 2008, 103-126.
- Skyggebjerg, Louise Karlskov: *Teknologihistorie. Historieforskning og -formidling i feltet mellem opfindelsesfascination og diskussioner om materiel agens*. Ålborg: Aalborg Universitetsforlag, 2014.
- Skyggebjerg, Louise Karlskov: 'Ting som aktører. Refleksioner over genstande med udgangspunkt i udstillingen *Skriv*', *Nordisk Museologi* 1, 2016, 3-20.
- Skyggebjerg, Louise Karlskov og Anja Meier Sandreid: 'When Danish Industry relocates – globalisation in an everyday perspective', *Erhvervshistorisk Årbog* 63 (1), 2014, 127-151.
- Tweedale, Geoffrey: *Steel City. Entrepreneurship, Strategy, and Technology in Sheffield's 1743-1993*, Oxford: Clarendon Press, 1995.
- Tysk patentskrift nr. 304126: '*Herstellung von Gegenständen (Schusswaffenläufen, Turbinenschaufeln usw.), die hohe Widerstandskraft gegen Korrosion erfordern, nebst thermischem Behandlungsverfahren*'.
- Victoria and Albert Museum: *Masterpieces of cutlery and the art of eating*, London: Victoria and Albert Museum, 1979.

Weekendavisen 2.5.2014, Karin Lützen: 'En fejde om metaller'.

Wilson, Bee: *Consider the fork. A history of how we cook and eat*, London: Penguin Books 2013.

www.denstoredanske.dk (4.12.2014)

www.ordnet.dk/ods (1.12.2015)

www.splendidtable.org/story/the-spoon-used-by-every-human-culture-in-the-world (30.11.2015)

LOUISE KARLSKOV SKYGGEBJERG
PH.D. I HISTORIE, ARKIVAR/CROWDSOURCINGKOORDINATOR
RIGSARKIVET, RIGSDAGSGÅRDEN 9
1218 KØBENHAVN K
LOUISE.SKYGGEBJERG@GMAIL.COM

ABSTRACT

Louise Karlskov Skyggebjerg: Erhvervshistorie og den materielle vending. Non-humane aktører i en mellemstor familieejet virksomhed

I stedet for at benytte en traditionel virksomhedshistorisk tilgang analyserer artiklen virksomheden A/S Alfenides historie ud fra dens produkter (skeer), maskiner (presser) og råmaterialer (rustfrit stål). Firmaet, der også blev kaldt DFA (Dansk Forniklings Anstalt / Dansk Forsølvnings Anstalt), var en typisk dansk familieejet mellemstor virksomhed, der eksisterede i næsten 100 år, men som bl.a. mislykkedes med at skifte strategi, da den internationale konkurrence tog til i årtierne efter 2. verdenskrig. DFA producerede bestik og korpus, og mange danskere har spist med dens produkter i restauranter, på færger og i private hjem. Formålet med artiklen er bl.a. at undersøge, om et fokus på tings *gøren* inspireret af *den materielle vending* kan supplere de gængse erhvervshistoriske analysestrategier og forklaringsmodeller.

Historien om DFA viser, at et fokus på materialitet supplerer de mere traditionelle tilgange til erhvervshistorie ved at tydeliggøre, hvordan djæveln ligger i detaljen, kort sagt hvordan de mange daglige mikroprocesser, der involverer både humane og non-humane aktører, er afgørende for en virksomheds succes. I stedet for en historie om fabrikens ledere og store beslutninger, der nemt kan tidsfastsættes, bliver historien til en historie om den rodede hverdag, hvor forandringer sker over lang tid, og hvor den ene dag kan være svær at skelne fra den anden.

Louise Karlskov Skyggebjerg: Business history and the material turn. Non-human actors in a family owned SME

Instead of a traditional business history approach, this article analyses the history of the company A/S Alfenide (called DFA) with an outset in its products (spoons), its machinery (presses) and its material (stainless steel). In short, the analysis focuses on the materiality of the enterprise. The purpose is to investigate, whether a focus on the *doing* of things inspired by *the material turn* can supplement the usual analytical strategies and models of explanation in business history.

DFA was a typical Danish medium-sized company that existed almost 100 years, but among other things failed to change strategy when the international competition intensified in the decades after World War 2. Many Danes have used its products in restaurants, on ferries, and at home.

The DFA case shows that a focus on materiality in business history can reveal the devil in the detail, in short the many daily micro processes involving human and non-human actors, which determine success or failure for a company. Instead of a history of big decisions easily placeable in time and space, the story becomes a history of the muddy everyday.